

Paweł Kotodziński

Etyka

PROGRAM NAUCZANIA

dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum

Gdynia 2008

Redaktor prowadzący: *Izabela Mrówczyńska*
Redakcja językowa: *zespół*
Skład: *zespół*
Korekta: *Marlena Dobrowolska*

© Copyright by Wydawnictwo Pedagogiczne OPERON Sp. z o.o. & Paweł Kołodziński
Gdynia 2008
Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie w całości lub we fragmentach bez zgody wydawcy
zabronione.

Program nauczania dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw
oświaty i wychowania i wpisany do wykazu programów nauczania przeznaczonych do kształ-
cenia ogólnego do nauczania etyki na poziomie liceum ogólnokształcącego, liceum profilo-
wanego i technikum na podstawie opinii rzeczoznawców: dr hab. Joanny Górnickiej-Kalinow-
skiej i dr Grażyny Czetwertyńskiej.

Numer dopuszczenia DKOS-5002-03/07
9-8/V

Wydawca:
Wydawnictwo Pedagogiczne OPERON Sp. z o.o.
81-212 Gdynia, ul. Hutnicza 3
tel. centrali 058 679 00 00
e-mail: info@operon.pl
<http://www.operon.pl>

ISBN 978-83-7461-702-4

Spis treści

I. Wprowadzenie	4
II. Ogólne założenia programu	4
III. Cele edukacyjne	5
1. Cele ogólne	5
2. Cele szczegółowe	6
IV. Podstawa programowa a program nauczania	6
V. Treści nauczania	7
VI. Procedury osiągnięcia celów	31
VII. Ogólne przewidywane osiągnięcia uczniów	33
VIII. Metody oceniania osiągnięć ucznia	34
IX. Bibliografia	36

I. Wprowadzenie

Program nauczania etyki dla liceum ogólnokształcącego, liceum profilowanego i technikum został oparty na podstawie programowej nauczania etyki (Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 6 listopada 2003 r. – Dz. U. z 2003 r., Nr 210, poz. 2041), z uwzględnieniem szczególnych potrzeb edukacyjnych uczniów współczesnej szkoły ponadgimnazjalnej. Struktura i zawartość treściowa programu bierze pod uwagę nietypowy status nauczania etyki w polskiej szkole. Etyka jest obowiązkowa dla uczniów, którzy nie uczęszczają na lekcje religii, oceny z tego przedmiotu nie liczą się do średniej ocen. W związku z tym nie można oczekiwać ciągłości edukacji etycznej w kolejnych latach. Przepisy ministerialne umożliwiają realizację 2 godzin etyki tygodniowo, co w trzyletnim cyklu nauczania daje 198 godzin. Praktyka szkolna pokazuje jednak, że może wystąpić nieciągłość nauczania. Właśnie z tego powodu program nie wymaga w każdej z jego części całkowitego oparcia na wiedzy i umiejętnościach zdobytych w trakcie realizacji poprzednich części. Autor programu dostrzega konieczność dostosowywania narzędzi nauczania przedmiotu do sytuacji szkoły oraz potrzeb konkretnej grupy uczniów i zakłada w tej kwestii inicjatywę nauczyciela etyki.

Autor programu rozumie przez etykę naukę o związkach człowieka z dobrem i złem. Wybór treści programowych oraz rozwiązań metodycznych wynika z następujących założeń:

1. Edukacja humanistyczna młodzieży wymaga wsparcia ze strony etyki i antropologii filozoficznej.
2. Kształcenie do życia w nowoczesnym społeczeństwie demokratycznym wymaga uwzględnienia etycznych korzeni demokracji. Wolność jednostki pozbawionej moralnej dojrzałości zamienia się w niszczącą samowolę.
3. Prowadzenie w szkole edukacji etycznej ułatwia kształtowanie u uczniów samodzielności myślenia i krytycyzmu poznawczego oraz umiejętności dyskusji.
4. W szkole ponadgimnazjalnej wychowanie młodzieży jest jednym z podstawowych celów edukacyjnych. Na tym etapie kształtowania się osobowości koniecznym elementem rozwoju moralnego jest znajomość problematyki etycznej oraz rozwijanie wrażliwości i umiejętności umożliwiających zajęcie samodzielnej i dojrzałej postawy wobec dobra i zła. Autor opiera się na przekonaniu, że większość uczniów ma intuicję moralną i może uzyskać zdolność samodzielnego rozpoznawania świata wartości i dokonywania sądów wartościujących według kryterium prawdziwych wartości.
5. Edukacja etyczna jest szczególnie ważna w dobie kryzysu moralnego, który staje się powoli oczywistością, a szczególnie zagraża młodzieży wkraczającej w samodzielne życie.
6. Koncepcja programu jest oparta na powiązaniu edukacji etycznej z osobistym doświadczeniem uczniów oraz na rezygnacji z nauczania historii etyki. Wybrane elementy jej dorobku są tylko narzędziami do budowania osobistej kompetencji etycznej ucznia.

Edukacja etyczna nie może zastąpić ciepła domu rodzinnego, ale może być pomocna w poszukiwaniu przez człowieka jego duchowych korzeni i drogowskazów życia.

II. Ogólne założenia programu

Naczelnym założeniem niniejszego programu jest udzielenie pomocy w wyrażaniu i analizowaniu tego, co każdego z nas spotyka na co dzień, a nie gromadzenie zbyt trudnej i oderwanej od praktycznych potrzeb wiedzy. Należy pamiętać, że w etyce, w przeciwieństwie do nauk przyrodniczych, nie istnieje kanon wiedzy utrwalonej i bezdyskusyjnej. Dlatego powinnością zarówno autora publikacji, jak i nauczycieli uczących przedmiotu, jest jasne zakomunikowanie uczniom, że program nie pretenduje do roli całościowego kursu etyki. Stanowi on autorską próbę wykorzystania dorobku kultury dla ożywienia wrażliwości i wywołania refleksji uczniów.

Program jest podzielony na trzy części.

Część pierwsza stanowi wprowadzenie do etyki. Umożliwia uczestnikowi zajęć przejście z poziomu preetycznego doświadczenia potocznego na poziom postrzegania wartości, norm i sądów z perspektywy etyki oraz ludzi jako podmiotów działania moralnego.

Część druga przedstawia wybrane tezy i koncepcje etyczne oraz wykorzystuje je dla przeświecenia osobistego i społecznego życia ludzi. Codzienne postrzeganie dobra i zła jest o wiele bogatsze, gdy jest wsparte znajomością dorobku mistrzów przeszłości.

Część trzecia stanowi wykorzystanie wiedzy i umiejętności zdobytych podczas realizacji części pierwszej i drugiej. Dotyczy ona osobistej i społecznej egzystencji podmiotu moralnego, przygotowuje uczniów do samodzielnego myślenia etycznego w sytuacjach, jakie mogą spotkać w życiu.

Program może odgrywać rolę pomocniczą w zdawaniu egzaminu maturalnego z przedmiotów humanistycznych – przede wszystkim języka polskiego, historii i wiedzy o społeczeństwie. Proponowane ćwiczenia służą realizacji wybranych standardów egzaminacyjnych z języka polskiego ze szczególnym uwzględnieniem interpretacji tekstów kultury, zwłaszcza w kontekstach filozoficznych. Etyka, jako część filozofii, stanowi istotną pomoc w rozumieniu człowieka w jego psychicznych i kulturowych uwarunkowaniach. Edukacja etyczna wspomaga na przykład przygotowanie do opanowania standardów egzaminacyjnych¹ z języka polskiego takich, jak I/17 (wartość sama w sobie i wartość użytkowa języka), I/31 (wartości kulturowe), II/13 (rozpoznawanie perswazji i manipulacji, środków etycznych od nieetycznych), II/17–II/24 (praca z tekstem publicystycznym, popularnonaukowym i filozoficznym), II/44, 45 (dostrzeganie wartości etycznych utworu i wartości uniwersalnych), R II/5 (dostrzeganie związków utworu z filozofią epoki), III/11 (napisanie dłuższego tekstu). Egzamin maturalny stanowi zwieńczenie procesu edukacyjnego i przepustkę do samodzielnego życia. Edukacja etyczna jest ważnym elementem rozwoju tej samodzielności.

III. Cele edukacyjne

1. Cele ogólne

1. Rozpoznawanie przez uczniów wartości moralnych, odróżnianie dobra i zła.
2. Rozumienie przez uczniów znaczenia zasad etycznych w życiu codziennym.
3. Rozwinięcie u uczniów wrażliwości moralnej oraz wrażliwości na różne formy zła w życiu społecznym.
4. Nabycie przez uczniów umiejętności trafnego oceniania pod względem moralnym dokonywanych czynów.
5. Branie odpowiedzialności za wypowiedane słowa i podejmowane czyny.
6. Nabycie i doskonalenie przez uczniów umiejętności samokontroli oraz pracy nad sobą.
7. Opieranie przez uczniów relacji z innymi na wzajemnym szacunku, zrozumieniu i tolerancji.
8. Samodzielność w wypowiedaniu opinii o problemach moralnych i wydarzeniach społecznych.
9. Posiadanie i doskonalenie umiejętności korzystania z różnych źródeł informacji.
10. Rozwijanie przez uczniów własnych zainteresowań oraz samodzielne zdobywanie i kształcenie umiejętności.

¹ Informator maturalny od 2005 roku z języka polskiego, Warszawa 2003.

2. Cele szczegółowe

Cele kształcenia

Uczeń:

- posiada i rozwija umiejętność rozumienia ludzkiego postępowania;
- poznaje terminologię z zakresu etyki normatywnej, psychologii i socjologii moralności;
- rozpoznaje związki między moralnością, etyką i prawem;
- stosuje uzasadnianie etyczne oraz rozumie religijne i świeckie korzenie moralności;
- kształtuje sprawność w dostrzeganiu natury i hierarchii wartości;
- odkrywa oraz interpretuje doświadczenia źródłowe dotyczące aksjologii i etyki w ogóle;
- wdraża sprawność w samopoznaniu;
- wymienia i charakteryzuje klasyczne stanowiska i szkoły etyczne (sokratyzm, eudajmonizm, cynizm, hedonizm, stoicyzm, sceptycyzm, epikureizm, etykę chrześcijańską, naturalizm, formalizm etyczny, utylitaryzm, nietzscheizm);
- stosuje tezy etyki klasycznej do analizy sytuacji z życia codziennego i dziedzictwa kultury;
- wymienia i opisuje postaci głównych myślicieli związanych z etyką filozoficzną (Sokratesa, Platona, Arystotelesa, Antystenesa, Arystypa, Epikura, Marka Aureliusza, św. Augustyna, św. Tomasza, Hobbesa, Machiavellego, Kanta, Milla, Nietzschego);
- kształtuje w sobie rzetelność intelektualną i umiejętność dyskusji;
- wymienia i analizuje pojęcia i zwroty językowe stosowane w problematyce moralnej;
- wzbogaca swoją edukację humanistyczną o filozoficzne idee kultury.

Cele wychowania

Uczeń:

- przyjmuje postawę krytycyzmu wobec ludzkich przekonań i działań;
- jest wrażliwy na różnorodne formy zła w życiu społecznym;
- dokonuje analizy i właściwej oceny własnych działań;
- rozwija umiejętność współpracy i współżycia z innymi;
- przejawia i umie uzasadnić postawę altruistyczną;
- relacje z innymi ludźmi stara się opierać na wzajemnym szacunku, zrozumieniu i tolerancji;
- jest samodzielny w wyrażaniu i wypowiedaniu własnej opinii o problemach moralnych i wydarzeniach społecznych;
- ma obiektywne poczucie własnej wartości oraz czuje potrzebę i wykazuje dążność do stałego rozwijania i doskonalenia swojej osobowości;
- szanuje prawo i go przestrzega;
- bierze odpowiedzialność za swoje czyny;
- prezentuje postawę moralną.

IV. Podstawa programowa a program nauczania

Niniejszy program etyki spełnia wymogi obowiązującej podstawy programowej. W nawiasach kwadratowych podano rozdziały, w których są realizowane poszczególne treści z podstawy.

Cele edukacyjne

1. Rozwijanie wrażliwości moralnej. [1, 2, 4, 8.1]
2. Kształtowanie rozpoznawania wartości moralnych oraz zdolności odróżniania dobra od zła. [1, 2, 4, 8.1]
3. Dokonywanie trafnej oceny moralnej podejmowanych działań. [3, 7]
4. Przyjmowanie odpowiedzialności za słowa i czyny. [5]
5. Podjęcie samokontroli i pracy nad sobą. [3, 5]

Treści nauczania

1. Etyka a pozostałe dyscypliny filozoficzne i nauki szczegółowe. Moralność, etos, prawo, obyczaje i styl życia. **[6]**
2. Ogólnofilozoficzne założenia etyki. **[6]** Kwestie metaetyczne. **[6]** Etyki religijne i świeckie. **[7]**
3. Teorie i szkoły etyczne. Koncepcje etyczne w nurcie filozofii klasycznej. **[8–12]**
4. Człowiek jako osoba i jego działanie. Etyczna analiza aktu ludzkiego. Motywy podejmowanych decyzji. **[3, 5]**
5. Cel i sens ludzkiej egzystencji. **[14.3]** Hierarchie celów. **[4]** Szczęście w życiu ludzkim. **[14.3]** Rozwój moralny i duchowy człowieka jako osoby. Rola oddziaływań wychowawczych. **[5]**
6. Dobro moralne i wartości moralne. **[4, 7, 8.1]** Hierarchia wartości. Wartości autoteliczne i instrumentalne. **[4]** Konflikt wartości. **[4]** Wartości wybierane i realizowane. **[4, 5]**
7. Prawo moralne, imperatyw moralny **[7, 11.1]**, w tym prawo naturalne. **[10.1]** Dekalog jako podstawa życia moralnego. **[7]** Problem relatywizmu moralnego i sposoby jego przezwyciężania. **[6, 7, 8.1]** Nienaruszalne prawa istoty ludzkiej. **[4, 10.1, 11.1]**
8. Wymiar moralny życia człowieka. **[1, 3]** Zdolność rozpoznawania wartości i powszechne dążenie do dobra. **[4]** Świadomość moralna. **[3]** Rola sumienia w prawidłowym rozwoju wewnętrznym. **[3]** Sądy i oceny moralne. **[6]** Przykłady patologii w zakresie świadomości moralnej. **[1, 4, 5]** Problem manipulacji. **[12.1]** Obecność dobra i zła we współczesnej kulturze. **[1, 8.3, 9.1, 12.1, 13.1]**
9. Sprawności moralne. **[5]** Samowychowanie. **[5]**
10. Przykłady współczesnych przejawów kryzysu moralnego i dylematów w zakresie wyborów moralnych oraz sposoby ich rozwiązywania na gruncie etyki chrześcijańskiej oraz innych koncepcji etycznych. **[8.1, 13.1, 14.1]**
11. Moralne aspekty pracy i różnych dziedzin życia publicznego. **[5]** Etyki zawodowe. **[14.2]** Przykłady kodeksów etycznych. **[7]** Zagadnienie wszechstronnego i zrównoważonego rozwoju. **[5, 13.1]** Moralny wymiar stosunku człowieka do świata przyrody. **[13.1]**
12. Etyczny wymiar życia szkolnego. Umiejętność życia z innymi i dla innych. Uczciwość. Problem „ściągnięcia”. Wartości szczególnie cenione w życiu szkolnym. **[13.2]**

V. Treści nauczania

A. WPROWADZENIE DO ETYKI

1. Doświadczenie zła

Czas realizacji: 6 godzin lekcyjnych

Treści nauczania

- przykłady zła i ich omówienie,
- rozróżnienie subiektywizującego i obiektywizującego opisu zła,
- określenie zła ontycznego i zła moralnego,
- hierarchia przeżywanego zła,
- doświadczanie zła i jego wpływ na człowieka,
- rozróżnienie czynów złych moralnie i negatywnych cech osób dokonujących tych czynów,
- różnica między rozumieniem a ocenianiem człowieka.

Osiągnięcia ucznia²

Wiadomości

Uczeń:

- rozróżnia subiektywizujący i obiektywizujący opis zła,
- wskazuje różnice między subiektywizmem a obiektywizmem etycznym (moralnym),
- definiuje zło ontyczne i zło moralne,
- opisuje przeżycie zła w jego hierarchii,
- ukazuje dwa warunki złego czynu, jakimi są powód i brak hamulców.

Umiejętności

Uczeń:

- ukazuje zróżnicowanie zła obecnego w sytuacjach życiowych i przedstawia swoje poglądy na temat tego, co jest złe,
- odróżnia ocenę czynu od oceny osoby,
- dokonuje analizy zła czynu i złego człowieka,
- rozróżnia ocenianie i rozumienie człowieka.

Wychowanie

Uczeń:

- wykazuje zrozumienie dla postawy drugiego człowieka,
- jest wrażliwy na różnorodne formy zła,
- dostrzega przejawy zła w postępowaniu człowieka,
- dokonuje w życiu codziennym moralnych ocen konkretnych czynów, wystrzegając się jednocześnie oceniania osoby,
- przejawia wrażliwość emocjonalną,
- dąży do osiągnięcia dojrzałości moralnej.

2. Spojrzenie na rozwój moralności: od moralności Kalego do trybunału w Norymbdze

Czas realizacji: 7 godzin lekcyjnych

Treści nauczania

- myślenie premoralne na przykładzie Kalego,
- analiza przewagi postaw egoistycznych u ludzi współczesnych,
- moralność intersubiektywna (umowa czy wspólne odkrycie prawdy o dobru?),
- wspólnota doświadczenia zła – doświadczenie moralne,
- trybunał norymberski a moralność rasy panów,
- zło moralne ludobójstwa.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- wskazuje, na czym polega myślenie premoralne,
- wskazuje egoizm myślenia premoralnego,
- określa konflikt emocjonalny,
- wskazuje możliwość zgodnego postrzegania wartości najwyższych na przykładzie decyzji o powołaniu trybunału norymberskiego,
- wskazuje ludobójstwo jako jednoznacznie złe moralnie.

² Niektóre czasowniki operacyjne użyte w osiągnięciach ucznia na poziomie wiedzy mogą się odwoływać do poziomu umiejętności (np. analizuje, wskazuje, rozróżnia, rozumie). Zostały tu one jednak użyte celowo, aby zaznaczyć, że w wypadku pewnych czynności uczeń nie musi się wykazywać inwencją, a tylko umiejętnością przywoływania lub elementarnego przetwarzania podawanych informacji. Natomiast czasowniki operacyjne użyte w osiągnięciach na poziomie umiejętności rozumiemy jako te, które dotyczą twórczego analizowania przez ucznia omawianych zagadnień.

Umiejętności

Uczeń:

- znajduje i wymienia przykłady wspólnego doświadczenia moralnego – doświadczenia zła,
- intuicyjnie określa przykłady wartości oraz ich zróżnicowanie co do stopnia ważności,
- wskazuje ważność intersubiektywnej zgody moralnej,
- odnajduje wspólne z innymi ludźmi intuicyjne odczuwanie ważnych wartości poprzez dostrzeganie zagrażającego im zła.

Wychowanie

Uczeń:

- ma świadomość odpowiedzialności, jaką trzeba wziąć za przyjętą hierarchię wartości,
- bierze odpowiedzialność za swoje czyny,
- dokonuje analizy i właściwej oceny własnych działań, a także zachowań innych ludzi,
- przyjmuje postawę krytyczną wobec zła moralnego.

3. Przeżycia wewnętrzne a moralność

Czas realizacji: 8 godzin lekcyjnych

Treści nauczania

- przykłady przeżyć moralnych (strachu, winy, odwagi, dumy moralnej),
- strach – przeżycie, struktura, konsekwencje,
- definiowanie odwagi,
- konflikty emocjonalne jako źródło informacji o preferowanych wartościach,
- przeżycie wstydu (w tym wstydu moralnego) i jego źródło,
- struktura i funkcjonowanie sumienia,
- sumienie przed- i pouczynkowe,
- zaburzenia działania sumienia,
- problem słuszności i błędu sumienia,
- przeżycie odpowiedzialności – przed kimś i za coś,
- struktura wewnętrznego życia moralnego i jego znaczenie dla jakości egzystencji człowieka,
- poczucie własnej wartości a moralność jednostki.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- określa i klasyfikuje przeżycia moralne (strach, wina, odpowiedzialność, duma moralna),
- definiuje odwagę i wskazuje jej przykłady,
- wskazuje, że konflikty emocjonalne odsłaniają preferencję wartości,
- opisuje przeżycie wstydu z wyróżnieniem wstydu moralnego,
- wskazuje związki wstydu moralnego z warunkowaniem społecznym,
- ukazuje strukturę sumienia jako systemu wartości i aplikacji.

Umiejętności

Uczeń:

- dokonuje analizy strachu – przeżycia, źródeł i konsekwencji,
- ukazuje przeżycia i zachowania w sytuacjach wzbudzających strach jako sprawdzian wartości rzeczywiście wyznawanych, a nie tylko deklarowanych,
- dokonuje analizy motywacji ludzi pod kątem konfliktów emocjonalnych,
- analizuje funkcjonowanie sumienia,
- dokonuje analizy zaburzeń sumienia,
- wskazuje związki poczucia własnej wartości z przeżyciami moralnymi.

Wychowanie

Uczeń:

- analizuje własne przeżycia wewnętrzne,
- rozwija w sobie poczucie własnej wartości,
- doskonali swoją osobowość, szczególnie w sytuacjach trudnego wyboru,
- wykazuje się postawą zrozumienia drugiego człowieka przed ocenianiem jego czynów,
- potrafi mówić o swoich uczuciach,
- stara się postępować zgodnie z własnym sumieniem,
- rozumie potrzebę dyskusji jako narzędzia ułatwiającego wzajemne zrozumienie.

4. Doświadczenie wartości i ich natura

Czas realizacji: 8 godzin lekcyjnych

Treści nauczania

- poglądy Maxa Schelera na temat wartości,
- wartość przyjemności zmysłowej,
- doświadczenie wyboru i hierarchizowanie wartości,
- różnicowanie świata wartości,
- typy doświadczenia wartości,
- istnienie jako problem filozoficzny,
- poglądy na sposób istnienia wartości oraz na ich hierarchię, określenie aksjologii,
- wartości autoteliczne i instrumentalne,
- wartość i godność osoby,
- zaburzenia postrzegania wartości,
- antywartości,
- wcielanie w życie wartości,
- hierarchia celów jako sposób wcielania w życie różnorodnych wartości,
- związek dobra moralnego z wartościami.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- opisuje różne typy wartości dostępne w doświadczeniu,
- omawia różne typy doświadczania wartości,
- opisuje filozoficzny problem oraz różne sposoby istnienia bytów,
- opisuje subiektywistyczny i obiektywistyczny pogląd na status ontyczny wartości,
- definiuje aksjologię.

Umiejętności

Uczeń:

- analizuje doświadczenie motywacji (bogactwa i hierarchii obiektów pociągu i odrzucenia),
- dokonuje hierarchizacji tego, co pożądane,
- dokonuje wyborów spośród wartości, ocenia ich względną wysokość,
- rozpoznaje wysokość wartości według koncepcji M. Schelera,
- wypowiada argumenty za godnością osoby,
- dokonuje analizy sposobu istnienia wartości i antywartości,
- rozumie i opisuje zjawisko wcielania w życie wartości,
- przedstawia na przykładach wcielanie w życie wartości,
- rozumie i opisuje zaburzenia postrzegania wartości, w tym resentyment.

Wychowanie

Uczeń:

- ma świadomość odpowiedzialności, jaką trzeba wziąć za przyjętą hierarchię wartości,
- przyjmuje postawę szacunku wobec drugiego człowieka,
- dąży do osiągnięcia dojrzałości emocjonalnej i moralnej,
- odróżnia w życiu codziennym wartości od antywartości,
- czuje potrzebę wcielania wartości w życie,
- jest samodzielny w wyrabianiu i wypowiedaniu własnej opinii o problemach moralnych i wydarzeniach społecznych,
- kształtuje i urzeczywistnia własną, właściwą hierarchię wartości.

5. Odpowiedzialność

Czas realizacji: 9 godzin lekcyjnych

Treści nauczania

- rodzaje odpowiedzialności,
- odpowiedzialność jako przymus i jako wezwanie,
- odpowiedź na wartość,
- warunki konieczne możliwości ponoszenia odpowiedzialności,
- obiektywność wartości jako warunek ontyczny odpowiedzialności,
- pole odpowiedzialności a życie codzienne,
- cnota jako sprawność moralna,
- samoświadomość,
- rozwój moralny,
- fazy rozwoju moralnego według Lawrence’a Kohlberga,
- wychowanie i samowychowanie jako kształtowanie odpowiedzialnej postawy,
- niedorozwój moralny a demoralizacja.

Osiągnięcia ucznia

Wiedomości

Uczeń:

- opisuje różne rodzaje odpowiedzialności,
- rozróżnia odpowiedzialność jako strach przed karą i jako troskę o zagrożoną wartość,
- definiuje pojęcie pola odpowiedzialności, czyli obszaru rzeczywistości, za który osoba może przyjąć odpowiedzialność,
- opisuje odpowiedzialność za siebie – za swoje czyny i przekonania, za swoje życie,
- wyjaśnia cnotę jako skłonność i gotowość dokonywania czynów moralnie pozytywnych,
- rozumie i opisuje problem samoświadomości,
- przedstawia elementy samoświadomości i podaje przykłady ich analizy,
- definiuje rozwój moralny,
- przedstawia fazy rozwoju moralnego według L. Kohlberga.

Umiejętności

Uczeń:

- interpretuje pojęcie pola odpowiedzialności,
- dokonuje obserwacji przeżycia odpowiedzialności,
- omawia dumę moralną w wyniku podjęcia odpowiedzialności i jako powód podejmowania odpowiedzialności,
- rozpoznaje warunki konieczne do ponoszenia odpowiedzialności,
- podaje przykłady relacji między obiektywnością wartości a ponoszeniem odpowiedzialności,

- podaje przykłady z dziedziny samowychowania moralnego,
- ilustruje przykładami pojęcia niedorozwoju moralnego i demoralizacji,
- podaje przykłady winy i zasługi moralnej.

Wychowanie

Uczeń:

- bierze odpowiedzialność za własne decyzje i wybory,
- rozwija umiejętność współpracy z innymi ludźmi oraz funkcjonowania w grupie,
- trzeźwo ocenia zakres swojej odpowiedzialności,
- dąży do samodoskonalenia,
- ma poczucie współodpowiedzialności za życie w społeczeństwie.

6. Mówimy o dobru i złu

Czas realizacji: 9 godzin lekcyjnych

Treści nauczania

- opis, ocena, norma,
- moralność a etyka, etyka jako dziedzina filozofii,
- etyka normatywna i opisowa,
- psychologia i socjologia moralności,
- prawo a etyka,
- metaetyka,
- prawdziwość i fałszywość sądów etycznych,
- rodzaje sądów i uzasadnień etycznych,
- wypowiedzi etyki a wypowiedzi matematyczne i empiryczne,
- emotywizm i intuicjonizm,
- obiektywizm i subiektywizm, absolutyzm i relatywizm etyczny.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- rozróżnia opis, ocenę oraz normę,
- rozróżnia terminy „etyczny” i „moralny”,
- definiuje moralność, etykę, etykę normatywną i opisową, psychologię i socjologię moralności,
- przedstawia związek prawa z moralnością.

Umiejętności

Uczeń:

- analizuje wybrane przepisy prawne z etycznego punktu widzenia,
- opisuje rodzaje sądów i uzasadnień etycznych, podaje przykłady ich stosowania,
- tworzy wypowiedzi opisujące i oceniające,
- rozumie i charakteryzuje stanowiska metaetyczne, takie jak emotywizm i intuicjonizm, obiektywizm i subiektywizm, absolutyzm i relatywizm etyczny,
- odróżnia wypowiedzi etyki normatywnej od wypowiedzi empirycznych i matematycznych.

Wychowanie

Uczeń:

- chętnie dokonuje opisu i analizy moralnego wymiaru rzeczywistości i wypowiada się na ten temat,
- potrafi dokonać właściwej oceny moralnej,
- wykazuje się odpowiedzialnością za siebie oraz za dokonywane wybory,
- szanuje prawo i go przestrzega,

- uznaje wykorzystywanie luk prawnych dla własnych korzyści za działanie nieetyczne i je krytykuje.

7. Normy moralne

Czas realizacji: 9 godzin lekcyjnych

Treści nauczania

- przeżycie powinności moralnej,
- normy obyczajowe, prawne i moralne,
- struktura normy moralnej,
- typy norm moralnych,
- normy moralne a wartości,
- wartości moralne,
- uzasadnienia norm moralnych,
- różnica między uzasadnianiem subiektywistycznym a obiektywistycznym,
- prawo naturalne a prawo stanowione,
- normy a wartości,
- typy etyki,
- etyka religijna a etyka świecka,
- analiza Dekalogu,
- kodeksy etyczne,
- naturalizm i antynaturalizm w koncepcjach człowieka i etyczne konsekwencje tych poglądów.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- wymienia i opisuje typy norm moralnych,
- odróżnia prawo naturalne od prawa stanowionego,
- wskazuje różnice między etyką religijną a etyką świecką,
- analizuje normy zawarte w Dekalogu,
- podaje przykłady kodeksów etycznych (etyka samorządu szkolnego, deontologia lekarska, etyka nauczycielska),
- rozpoznaje naturalistyczne i antynaturalistyczne wypowiedzi etyczne.

Umiejętności

Uczeń:

- rozpoznaje i opisuje przeżycia powinności moralnej, definiuje normę moralną,
- analizuje strukturę normy moralnej,
- umie konstruować normę moralną,
- odnajduje normy moralne w wypowiedziach filozoficznych, literackich i potocznych,
- odnajduje normy moralne jako ukryte założenia wypowiedzi,
- wskazuje związki między wartościami i normami moralnymi,
- uzasadnia normy moralne,
- rozróżnia subiektywistyczne i obiektywistyczne uzasadnienia normy moralnej,
- rozumie naturalizm i antynaturalizm w koncepcjach etycznych oraz podaje odpowiednie przykłady.

Wychowanie

Uczeń:

- rozwija umiejętność oceniania w kategoriach etycznych członków danej społeczności,
- jest świadomy tego, że przestrzeganie norm moralnych jest niezwykle ważne w prawidłowym funkcjonowaniu społeczeństwa,

- szanuje prawo i go przestrzega,
- doskonalą umiejętność funkcjonowania w grupie z zachowaniem obowiązujących norm społecznych,
- szanuje różne systemy i kodeksy moralne,
- docenia wagę uzasadniania norm i rozstrzygnięć moralnych.

B. AKTYWNE CZYTANIE DZIEDZICTWA ETYKI

8. Sokrates, Platon i Arystoteles – dojrzewanie etyki

8.1. Od rachunku sumienia do intelektualizmu etycznego

Czas realizacji: 8 godzin lekcyjnych

Treści nauczania

- zmiana etosu greckiego od bohatera do obywatela,
- pitagorejski rachunek sumienia,
- relatywizm moralny sofistów,
- porównanie kultury moralnej czasów sofistycznych ze współczesnością,
- arete jako szczególna dzielność danego człowieka,
- życie i śmierć Sokratesa,
- moralizm, intelektualizm etyczny, daimonion,
- Sokratejska troska o duszę,
- osobista intuicja moralna, definiowanie pojęć moralnych,
- argumenty za intelektualizmem etycznym i przeciw niemu.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości:

Uczeń:

- przedstawia postać Sokratesa,
- opisuje ideę doskonalenia siebie i jej pitagorejskie korzenie,
- przedstawia sofistyczny relatywizm etyczny,
- definiuje takie pojęcia, jak arete (jako dzielność i jako cnota), moralizm, daimonion, intelektualizm etyczny,
- omawia Sokratejską troskę o duszę we współczesnych realiach,
- omawia postawę moralizmu we współczesnych realiach.

Umiejętności

Uczeń:

- znajduje podobieństwa między czasami współczesnymi a Atenami w czasach popularności sofistów,
- podaje przykłady poszukiwania definicji metodą przybliżeń,
- znajduje przykłady na intuicyjne rozpoznawanie dobra,
- przedstawia argumenty za intelektualizmem etycznym i przeciw niemu.

Wychowanie

Uczeń:

- jest samokrytyczny i krytycznie postrzega własne przekonania oraz postępowanie,
- jest otwarty na poglądy innych ludzi,
- czuje podziw dla filozoficznych mistrzów przeszłości,
- jest nastawiony pozytywnie do ludzi, szuka w nich dobrych stron,
- ma potrzebę samodzielnego zdobywania wiedzy,
- popiera samokrytycyzm i poszukiwanie prawdy u innych ludzi,
- szanuje postawę wierności własnym przekonaniom.

8.2. Etyka Platona i jej konsekwencje

Czas realizacji: 6 godzin lekcyjnych

Treści nauczania

- mit jaskini,
- idealizm platoński,
- dualizm platoński w opisie człowieka,
- Platońska koncepcja miłości,
- podstawowe cnoty według Platona,
- idee matematyczne a idee moralne,
- postrzeganie świata poprzez idee w życiu codziennym.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia postać Platona,
- interpretuje mit jaskini,
- rozumie i omawia dualizm platoński w opisie bytu i człowieka,
- przedstawia cztery podstawowe cnoty platońskie, do których należy umiarkowanie, odwaga, rozum i sprawiedliwość,
- omawia koncepcję miłości jako przyciągania człowieka przez to, co wyższe.

Umiejętności

Uczeń:

- wykorzystuje sformułowania cnot platońskich do opisu życia codziennego,
- rozróżnia idee matematyczne od idei moralnych,
- odnajduje przykłady postrzegania świata poprzez idee w życiu codziennym.

Wychowanie

Uczeń:

- docenia u ludzi postawę idealistyczną,
- szanuje i wspiera rozwój samodzielnego myślenia u innych ludzi,
- szanuje poglądy filozofów niezależnie od stopnia ich zrozumienia,
- uznaje wagę stosowania podstawowych cnót platońskich,
- dostrzega wagę harmonii w rozwoju człowieka.

8.3. Etyka Arystotelesa

Czas realizacji: 6 godzin lekcyjnych

Treści nauczania

- trzy poziomy duszy: roślinna, zwierzęca i rozumna,
- hierarchia dóbr,
- dobro najwyższe a cel człowieka,
- zasada złotego środka,
- eudajmonia, czyli szczęście jako cel życia – godzenie dobra moralnego i osobistego powodzenia,
- współczesne trudności ze stosowaniem zasady eudajmonii,
- pojęcie sprawiedliwości.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia postać Arystotelesa,
- przedstawia poziomy duszy według Arystotelesa,

- hierarchizuje dobra,
- określa dobro najwyższe i jego związek z istotą człowieka,
- omawia zasadę złotego środka i stosuje ją na przykładach,
- omawia pojęcie sprawiedliwości w jego zróżnicowaniu.

Umiejętności

Uczeń:

- przedstawia na przykładach hierarchię dóbr,
- podaje argumenty za zasadą złotego środka oraz przeciw niej,
- analizuje zasadę eudajmonii, czyli szczęścia życiowego polegającego na pogodzeniu dobra moralnego z osobistym powodzeniem,
- argumentuje za możliwością życia współcześnie według zasady eudajmonii i przeciw takiej możliwości.

Wychowanie

Uczeń:

- krytycznie ocenia dominację niskich potrzeb w zachowaniach ludzi,
- docenia ideał bezinteresownego poszukiwania prawdy,
- dąży do pogłębiania wiedzy,
- szanuje zasadę złotego środka i umie ją stosować w życiu,
- stara się rozumnie postępować w sytuacjach codziennych i podczas stawiania sobie celów życiowych,
- szanuje i stara się stosować w praktyce zasadę sprawiedliwości,
- potrafi zrezygnować z własnej przyjemności na rzecz wyższego dobra.

9. W poszukiwaniu najwyższego dobra

9.1. Cynizm

Czas realizacji: 3 godziny lekcyjne

Treści nauczania

- Antystenes i Diogenes,
- niezależność jako wartość najwyższa,
- struktura uzależnień jako źródeł cierpienia,
- cywilizacja konsumpcyjna jako nieskończony generator potrzeb,
- różne postawy w stosunku do konsumpcji,
- cynizm jako wolność od praw i moralności,
- współczesne rozumienie cynizmu,
- indyferentyzm moralny.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- wskazuje postaci Antystenesa i Diogenesa jako czołowych przedstawicieli cynizmu,
- definiuje pojęcie cynizmu i wynikające z niego poglądy,
- omawia cynizm jako obojętność na wartości wysokie,
- definiuje indyferentyzm moralny i podaje jego przykłady.

Umiejętności

Uczeń:

- prezentuje i analizuje przeżycia oraz zachowania odstawiające uzależnienie człowieka od otoczenia,
- analizuje życie kloszarda jako współczesny przykład realizacji idei cynizmu,
- rozważa problem źródeł współczesnego cynizmu i płynących z niego zagrożeń.

Wychowanie

Uczeń:

- krytycznie obserwuje presję cywilizacji konsumpcyjnej na człowieka,
- umie się zdystansować wobec własnych potrzeb,
- potrafi opierać się potrzebom, projektowanym przez cywilizację konsumpcyjną,
- samodzielnie podejmuje decyzje,
- szanuje normy społeczne,
- jest przeciwny cynicznemu lekceważeniu wartości wysokich,
- potrafi uszanować świętości.

9.2. Hedonizm

Czas realizacji: 3 godziny lekcyjne

Treści nauczania

- Arystyp z Cyreny,
- hedonizm,
- przyjemność zmysłowa, maksymalna, natychmiastowa jako wartość najwyższa,
- wpływ reklam konsumpcyjnych na potencjalnych odbiorców,
- współczesne przykłady hedonizmu,
- komplikacja i wynaturzenie podstawowych potrzeb jako konsekwencja postawy hedonistycznej.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- wskazuje postać Arystypa z Cyreny jako twórcę hedonizmu,
- wyróżnia przyjemność zmysłową jako wartość najwyższą według hedonizmu,
- określa sprzeczności wewnętrzne w doktrynie hedonistycznej.

Umiejętności

Uczeń:

- rozpoznaje, grupuje i hierarchizuje przyjemności,
- rozpoznaje manipulacyjne działanie reklam nakierowanych na zmysły potencjalnych odbiorców,
- podaje współczesne przykłady hedonizmu,
- analizuje współczesne negatywne konsekwencje postawy hedonistycznej.

Wychowanie

Uczeń:

- wykazuje się krytyczną postawą wobec presji reklam, twórców i usług konsumpcyjnych,
- potrafi zrezygnować z przyjemności na rzecz obowiązków (wyższego dobra),
- funkcjonuje niezależnie od osób i środowisk hołdujących hedonizmowi,
- ma świadomość zagrożeń, jakie niosą uzależnienia związane z hedonizmem.

9.3. Epikureizm

Czas realizacji: 5 godzin lekcyjnych

Treści nauczania

- Epikur i jego poglądy,
- klasyfikacja cierpień,
- wpływ cierpienia na człowieka,
- rozumna odpowiedź na nieszczęście,

- Epikurejska rozumność jako metoda usunięcia cierpień zbytecznych,
- analiza czwórmianu leczniczego Epikura jako sposobu na cierpienia,
- przyjemność jako wartość podstawowa i najwyższa,
- wartość przyjemności naturalnych płynących z zaspokojenia potrzeb prostymi sposobami,
- potrzeba umiaru.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia postać Epikura,
- podaje przykłady i rozróżnia typy cierpienia,
- podaje przykłady skutków cierpienia dla zachowań i kondycji człowieka,
- omawia Epikurejską koncepcję błędnych przekonań jako źródła cierpień i wskazuje odpowiednie przykłady,
- przedstawia koncepcję szczęścia jako braku cierpienia,
- omawia problem błędnego myślenia powodującego cierpienie i wskazuje środki zaradcze (nawiązując do Epikurejskiego czwórmianu leczniczego),
- omawia na przykładach słuszność zasady umiaru.

Umiejętności

Uczeń:

- określa związki nieszczęścia z cierpieniem,
- analizuje postawę rozumną jako przeciwstawiającą się cierpieniu zbytecznemu,
- argumentuje za wartością przyjemności naturalnych,
- podaje argumenty za tym, że rozum pomaga w osiągnięciu szczęścia.

Wychowanie

Uczeń:

- rozsądnie podchodzi do cierpień i przyjemności,
- próbuje racjonalnie patrzeć na cierpienia i rozpoznawać ich źródła,
- próbuje stosować w życiu codziennym zasadę umiaru,
- docenia przyjemności naturalne i umie z nich korzystać.

9.4. Stoicyzm

Czas realizacji: 4 godziny lekcyjne

Treści nauczania

- rozumność świata według stoików,
- piękno przyrody i chaos ludzkości,
- pojęcie sensu wydarzenia i sensu świata,
- rozumienie i jego granice,
- afekty niosące cierpienie,
- stoicki spokój i jego cena.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- wskazuje Zenona z Kition, Senekę i Marka Aureliusza jako filozofów stoickich,
- omawia stoicką wizję świata i definiuje panteizm,
- przedstawia obszar znaczeniowy pojęcia „rozumienie”,
- ukazuje wpływ uczuć na cierpienia człowieka i stoickie środki zaradcze, jakimi są autarkia i apatia.

Umiejętności

Uczeń:

- określa warianty problemu rozumności świata,
- dokonuje refleksji nad ludzką potrzebą ładu i sensu w otaczającej rzeczywistości,
- analizuje postawę fatalistyczną i jej uwarunkowania,
- analizuje postawę stoickiego spokoju oraz potrafi wskazać jej zalety i wady.

Wychowanie

Uczeń:

- stara się zauważyć elementy harmonii w otaczającym świecie,
- docenia wagę opanowania i pracuje nad kształtowaniem tej cechy,
- krytycznie ocenia fatalizm, jednocześnie poszukując postawy pośredniej między buntem a fatalizmem,
- docenia potrzebę zachowania godności niezależnie od przeciwności losu,
- szanuje innych ludzi niezależnie od ich pochodzenia i pozycji społecznej,
- przejawia postawę altruistyczną.

9.5. Sceptycyzm

Czas realizacji: 2 godziny lekcyjne

Treści nauczania

- sceptycyzm jako wątplenie w pewność poznania,
- przyczyny zwątpienia, czyli tropy sceptyczne,
- psychiczne i społeczne przyczyny i formy sceptycyzmu,
- możliwość poznania człowieka i jej ograniczenia.

Osiągnięcia ucznia

Wiedomości

Uczeń:

- określa pojęcie sceptycyzmu i wskazuje jego formy,
- wskazuje lęk przed niepewnością poznawczą jako źródło sceptycyzmu,
- wskazuje uczuciowe, komunikacyjne i etyczne skutki różnych form sceptycyzmu.

Umiejętności

Uczeń:

- rozróżnia ostrożność i nieufność, ufność i naiwność, krytycyzm i agnostycyzm,
- analizuje potoczne określenia „dobry człowiek”, „zły człowiek”.

Wychowanie

Uczeń:

- przyjmuje postawę refleksyjną,
- wykazuje się postawą krytyczną wobec posiadanej wiedzy i poznawania rzeczywistości,
- dostrzega wpływ wiedzy i przekonań na postawę człowieka,
- jest ostrożny w przyjmowaniu cudzych poglądów i ideologii,
- szanuje uczucia i przekonania innych ludzi związane z ich lękiem przed niezrozumiałością świata.

10. Od etyki religijnej do ateistycznej

10.1. Święty Augustyn i święty Tomasz: nowy wymiar moralnego życia człowieka

Czas realizacji: 4 godziny lekcyjne

Treści nauczania

- grzeszność człowieka,
- zło jako brak bytu,
- podporządkowanie moralności zbawieniu jako wartości najwyższej,
- hierarchiczna budowa etyki według świętego Tomasza,
- godność człowieka jako naczelną zasadą etyki,
- sumienie przed- i pouczynkowe,
- miłość bliźniego,
- prawo naturalne i prawo stanowione.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia postaci świętego Augustyna i świętego Tomasza,
- przedstawia podstawową zasadę etyki chrześcijańskiej, jaką jest miłowanie Boga, drugiego człowieka i samego siebie,
- przedstawia tezę świętego Augustyna o złu jako braku bytu i odnosi ją do otaczającej rzeczywistości,
- przedstawia życie wieczne jako wartość najwyższą chrześcijanina,
- opisuje hierarchiczną budowę etyki według świętego Tomasza,
- opisuje koncepcję sumienia przed- i pouczynkowego,
- zna pojęcie prawa naturalnego i odróżnia je od prawa stanowionego.

Umiejętności

Uczeń:

- analizuje etyczne aspekty pojęcia grzeszności,
- analizuje wewnętrzną walkę w człowieku scharakteryzowaną przez świętego Augustyna,
- umie wskazać przyczyny trudności wcielania współcześnie zasady miłości bliźniego.

Wychowanie

Uczeń:

- szanuje założenia i twierdzenia etyki chrześcijańskiej,
- przyjmuje do wiadomości istnienie zła w człowieku,
- szanuje postawę czystości i ascezy oraz zjawisko wstydu,
- z szacunkiem odnosi się do religii chrześcijan i światopoglądu chrześcijańskiego,
- docenia wagę obiektywizmu wartości,
- rozumie i szanuje chrześcijańską zasadę miłości bliźniego,
- kieruje się swoim sumieniem przy podejmowaniu decyzji.

10.2. Zwrot materialistyczny w etyce

Czas realizacji: 4 godziny lekcyjne

Treści nauczania

- Niccolò Machiavelli i Thomas Hobbes jako twórcy etyki materialistycznej,
- odrzucenie teologicznego uzasadnienia etyki,
- makiawelizm, czyli cel uświęca środki,

- naturalizm etyczny T. Hobbesa,
- umowa społeczna według T. Hobbesa i J. Locke’a.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- wskazuje postaci N. Machiavellego i T. Hobbesa,
- rozumie i opisuje materialistyczny zwrot w etyce europejskiej,
- przedstawia pojęcie makiawelizmu i jego uzasadnienia,
- ukazuje naturalizm koncepcji człowieka według T. Hobbesa,
- przedstawia zasady umowy społecznej według T. Hobbesa i J. Locke’a.

Umiejętności

Uczeń:

- dyskutuje na temat zasady mówiącej o tym, że cel uświęca środki,
- na przykładach rozważa argumenty za i przeciw tezie Hobbesa, że „człowiek człowiekowi wilkiem”.

Wychowanie

Uczeń:

- stara się racjonalnie obserwować i analizować postępowanie innych ludzi,
- uznaje potrzebę współpracy i stowarzyszania się ludzi,
- krytycznie odnosi się do zasady „cel uświęca środki”,
- krytycznie ocenia postawę materialistyczną.

10.3. Oświeceniowy racjonalistyczny optymizm i jego krytyka

Czas realizacji: 5 godzin lekcyjnych

Treści nauczania

- natura ludzka a cywilizacja według Jeana Jacquesa Rousseau,
- oświeceniowy materializm w koncepcjach człowieka,
- oświeceniowy egalitaryzm od Johna Locke’a do Helwecjusza,
- analiza koncepcji postępu jako wartości autonomicznej,
- wyzysk człowieka we wczesnym kapitalizmie oraz propozycje likwidacji tego stanu rzeczy,
- krytyczna analiza oświeceniowego optymizmu w opisie człowieka i społeczeństwa.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia postaci J. Locke’a, J. J. Rousseau, Woltera, K. Marksa,
- przedstawia tezy oświeceniowego światopoglądu,
- przedstawia poglądy J. J. Rousseau na temat natury człowieka i cywilizacji,
- definiuje egalitaryzm oświeceniowy i opisuje jego wpływ na skalę zmian społecznych,
- przytacza argumentację krytyczną dotyczącą optymizmu oświeceniowego.

Umiejętności

Uczeń:

- poddaje krytyce poglądy J. J. Rousseau na temat natury człowieka i cywilizacji,
- umie opisać wyzysk robotników wczesnego kapitalizmu i propozycje zmiany tego stanu rzeczy,
- odróżnia postęp od rozwoju, analizuje wyróżniki postępu i kryteria jego oceny,
- umie odnieść pojęcie kapitalistycznego wyzysku do współczesnej rzeczywistości.

Wychowanie

Uczeń:

- uznaje potrzebę przyjęcia światopoglądu w sposób racjonalny,
- przejawia refleksyjną postawę wobec kwestii natury człowieka,
- szanuje zdobycze postępu ludzkości,
- współczuje ofiarom wyzysku pracy,
- przyjmuje postawę krytyczną wobec zasad kapitalizmu,
- zachowuje dystans poznawczy i emocjonalny wobec ideologii postępu,
- ma szacunek dla drugiego człowieka niezależnie od tego, jaką pozycję społeczną on zajmuje.

11. Długa droga od Kanta do Nietzschego

11.1. Etyka Kanta

Czas realizacji: 2 godziny lekcyjne

Treści nauczania

- dwojakie uwarunkowanie motywów człowieka: płynące z materialności człowieka (jego biologicznego bytu) oraz płynące z działania rozumu,
- skłonności i obowiązek moralny według Immanuela Kanta,
- imperatyw kategoryczny,
- niezbywalna godność osoby.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia postać I. Kanta,
- przedstawia dualizm człowieka według Kanta – rozdwojenie między przyczynowością płynącą ze skłonności a płynącą z rozumu,
- opisuje skłonności i obowiązek moralny,
- przedstawia imperatyw kategoryczny w jego dwóch wersjach.

Umiejętności

Uczeń:

- stosuje pojęcia skłonności i obowiązku do życia codziennego,
- umie stosować pojęcie imperatywu kategorycznego do opisu życia codziennego.

Wychowanie

Uczeń:

- szanuje godność innych ludzi oraz własną,
- stara się przeciwstawić przedmiotowemu traktowaniu ludzi,
- trafnie rozpoznaje w praktyce dylematy związane z obowiązkiem moralnym,
- umie obserwować skłonności, unikając zajmowania pozycji oceniającej,
- świadomie podejmuje zadania wynikające z obowiązku moralnego.

11.2. Utylitaryzm i jego współczesna dominacja

Czas realizacji: 2 godziny lekcyjne

Treści nauczania

- Jeremy Bentham, John Stuart Mill,
- oświeceniowe źródła utylitaryzmu,
- zasada użyteczności, rachunek użyteczności,
- zasada użyteczności w życiu codziennym,
- współczesna dominacja utylitaryzmu w życiu społecznym.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia J. Benthama i J. S. Milla jako twórców utilitaryzmu,
- ukazuje oświeceniowe źródła utilitaryzmu,
- omawia rachunek użyteczności według J. Benthama,
- definiuje utilitaryzm według J. Benthama i J. S. Milla.

Umiejętności

Uczeń:

- rozróżnia przyjemności wyższe i niższe,
- analizuje sytuacje życiowe pod kątem zasady utilitaryzmu,
- określa wpływ utilitaryzmu na kulturę współczesną,
- argumentuje za utilitaryzmem i przeciw niemu.

Wychowanie

Uczeń:

- stara się przewidywać etyczne konsekwencje podejmowanych decyzji,
- liczy się z dobrem otoczenia,
- stara się kierować w życiu codziennym zasadą pierwszeństwa wartości wyższych nad niższymi,
- przyjmuje postawę krytyczną wobec dominacji utilitaryzmu we współczesnym świecie.

11.3. Relatywizm i witalizm Fryderyka Nietzschego

Czas realizacji: 4 godziny lekcyjne

Treści nauczania

- amoralizm, relatywizm, nihilizm, witalizm, resentment, dionizyjski i apolliński nurt w kulturze,
- autonomia moralna nadczłowieka a heteronomia niewolnika,
- etapy przemian ducha (wielbłąd, lew, dziecko) a doświadczenia rozwoju autonomii osobowej,
- krytyka chrześcijaństwa dokonana przez Fryderyka Nietzschego i odpowiedź Maxa Schelera.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia postać F. Nietzschego,
- charakteryzuje takie pojęcia jak: amoralizm, relatywizm, witalizm, nihilizm, dionizyjski i apolliński nurt w kulturze, resentment,
- przedstawia problem niesamodzielnosci współczesnego człowieka według Nietzschego,
- przedstawia etapy przemian ducha i koncepcję nadczłowieka według Nietzschego,
- przedstawia krytykę chrześcijaństwa Nietzschego i odpowiedź Schelera na tę krytykę.

Umiejętności

Uczeń:

- stosuje pojęcia amoralizmu, relatywizmu, witalizmu, nihilizmu oraz resentymetu do opisu postaw ludzkich,
- ocenia główne idee filozofii Nietzschego.

Wychowanie

Uczeń:

- nie uprzedza się do kontrowersyjnych koncepcji intelektualnych,
- podejmuje wysiłek samodzielnego myślenia o dobru i złu,
- docenia wagę rozwoju samodzielnej osobowości,
- podważa negatywne stereotypy dotyczące chrześcijaństwa,
- przyjmuje postawę krytyczną między innymi wobec współczesnych przejawów amoralizmu, relatywizmu oraz nihilizmu,
- dokonuje w życiu codziennym moralnych ocen konkretnych postaw i czynów, wystrzegając się jednocześnie oceniania osób.

12. Między samotnością jednostki a ideologią tłumu

12.1. Nazizm i komunizm radziecki – etyczne konsekwencje niektórych ideologii

Czas realizacji: 3 godziny lekcyjne

Treści nauczania

- ideologia, komunizm, nazizm, faszyzm, totalitaryzm, rasizm,
- tezy ideologii nazistowskiej oraz komunistycznej państwa radzieckiego,
- etyczna analiza założeń i konsekwencji ideologii totalitarnych,
- podrzędna wartość jednostki wobec narodu czy klasy społecznej według ideologii totalitarnych,
- moralna odpowiedzialność jednostki za podporządkowanie się zbrodniczej ideologii.

Osiągnięcia ucznia

Wiedomości

Uczeń:

- charakteryzuje takie pojęcia, jak: ideologia, komunizm, nazizm, faszyzm, totalitaryzm, rasizm, oraz ilustruje je przykładami,
- przedstawia zjawisko niesamodzielności moralnej w systemie totalitarnym oraz mechanizm deprecjacji godności jednostki.

Umiejętności

Uczeń:

- ilustruje przykładami mechanizmy deprawacji człowieka w systemie totalitarnym,
- analizuje moralne skutki założeń i konsekwencji ideologii totalitarnych.

Wychowanie

Uczeń:

- przejawia postawę krytyczną wobec ideologii totalitarnych i ich wpływu na ludzi,
- dostrzega zagrożenia płynące z postawy ślepego posłuszeństwa autorytetom,
- współczuje ofiarom systemu totalitarnego,
- docenia akty odwagi i dobroci w czasach panowania totalitaryzmu,
- dostrzega potrzebę reagowania na zło dziejące się współcześnie,
- reaguje na problemy współczesnego świata, przede wszystkim na łamanie praw człowieka,
- docenia wagę poszanowania godności ludzkiej.

12.2. Kondycja człowieka według egzystencjalistów

Czas realizacji: 3 godziny lekcyjne

Treści nauczania

- egzystencjalizm,
- przewrót egzystencjalistyczny jako uznanie wyjątkowości człowieka wyróżniającej go z całości bytu,

- Søren Kierkegaard – trzy poziomy życia człowieka: estetyczny, etyczny i religijny,
- Jean Paul Sartre – byt w sobie i byt dla siebie, egzystencja poprzedzająca esencję, samotność człowieka,
- powinność człowieka w obliczu absurdu według Alberta Camusa.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia postaci S. Kierkegarda, A. Camusa, J. P. Sartre'a,
- charakteryzuje znaczenie przewrotu egzystencjalistycznego w pojmowaniu człowieka,
- opisuje trzy stadia egzystencji według Kierkegarda,
- omawia tezę Sartre'a o egzystencji człowieka poprzedzającej esencję i jego tezę o samotności człowieka,
- charakteryzuje sytuację człowieka w obliczu absurdu według A. Camusa.

Umiejętności

Uczeń:

- przedstawia argumenty za tezą Sartre'a o samotności człowieka oraz przeciw niej,
- ocenia słuszność Sartre'owskiej koncepcji człowieka.

Wychowanie

Uczeń:

- docenia wagę osobowej nieodwoływalnej odpowiedzialności,
- szanuje cudzą odmienność i dramatyzm losu człowieka,
- szanuje postawę zachowywania norm etycznych w trudnych sytuacjach życiowych,
- stara się opierać relacje z innymi ludźmi na wzajemnym szacunku, zrozumieniu i tolerancji.

C. CZŁOWIEK WSPÓŁCZESNY W ŚWIETLE DOBRA I W CIENIU ZŁA

13. Etyczne korzenie codzienności

13.1. Podmiot moralny w cywilizacji konsumpcyjnej

Czas realizacji: 5 godzin lekcyjnych

Treści nauczania

- heteronomia i autonomia moralna współczesnego człowieka,
- struktura zniewolenia, czyli co na nas wpływa,
- rodzaje wolności,
- analiza oddziaływania reklamy i propagandy,
- symptomy kryzysu moralnego we współczesnym świecie,
- etyka ekologiczna jako afirmacja przyrody i postawa konieczna dla przetrwania ludzkości,
- realia i postulaty dotyczące stosunku ludzi do zwierząt,
- wartość zrównoważonego rozwoju,
- tezy i konsekwencje postmodernizmu.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- definiuje takie pojęcia, jak heteronomia i autonomia moralna, etyka ekologiczna, zrównoważony rozwój, postmodernizm, kryzys moralny,
- rozróżnia wolność „od” i wolność „do”,
- podaje przykłady dotyczące różnych rodzajów wolności,

- zna zasady obyczajowe i prawne związane z postępowaniem człowieka wobec zwierząt,
- podaje przykłady postmodernistycznych idei występujących w moralności.

Umiejętności

Uczeń:

- analizuje strukturę zniewolenia człowieka (ograniczenia jego wolności),
- analizuje na przykładach działania reklamy i propagandy,
- podaje argumentację za tezą o współczesnym kryzysie moralnym i przeciw niej,
- przedstawia dwa typy argumentów za rozwijaniem etyki ekologicznej, które wynikają z troski o przetrwanie ludzkości oraz z afirmacji przyrody,
- przedstawia argumenty przemawiające za słusnością zrównoważonego rozwoju.

Wychowanie

Uczeń:

- przyjmuje postawę krytyczną wobec pokus oraz kontrowersyjnych i często złudnych obietnic współczesnego świata,
- stara się zachować dystans wobec obecności przemocy i seksu w środkach masowej informacji i perswazji,
- troszczy się o przyrodę, a w szczególności o zwierzęta,
- docenia postawę umiaru w korzystaniu z dóbr konsumpcyjnych,
- reaguje na problemy ekologiczne współczesnego świata, angażując się w działania proekologiczne,
- solidaryzuje się z innymi ludźmi w dążeniu do polepszenia jakości życia, a w konsekwencji przetrwania ludzkości,
- ma świadomość pierwszeństwa dobra publicznego nad własnymi interesami i realizuje w życiu codziennym tę zasadę.

13.2. Tolerancja a codzienność

Czas realizacji: 4 godziny lekcyjne

Treści nauczania

- przyczyny nietolerancji,
- rozumienie a ocenianie,
- co nas łączy, a co dzieli z ludźmi,
- uzasadnienia tolerancji i jej granice,
- przyczyny i aksjologiczne konsekwencje łapownictwa,
- uczciwość na co dzień a wymagania w stosunku do innych,
- rodzaje tolerancji,
- tolerancja pozytywna i negatywna,
- asertywność.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- przedstawia przyczyny nietolerancji,
- rozróżnia tolerancję pozytywną i negatywną,
- opisuje na przykładach rodzaje tolerancji,
- opisuje i analizuje zjawisko łapownictwa.

Umiejętności

Uczeń:

- analizuje postawę pierwszeństwa oceniania przed rozumieniem innych,
- przedstawia uzasadnienia tolerancji,

- określa granice tolerancji oraz je uzasadnia,
- stosuje w przykładach pojęcie asertywności.

Wychowanie

Uczeń:

- umie rozpoznawać i redukować przyczyny i przejawy własnej nietolerancji,
- potrafi krytycznie traktować stereotypy związane z tolerancją,
- szanuje innych ludzi, zachowując jednocześnie krytycyzm wobec niewłaściwych moralnie postaw,
- wykazuje się asertywnością w życiu codziennym,
- doskonali umiejętność funkcjonowania w grupie z zachowaniem obowiązujących norm społecznych,
- rozwija pozytywne więzi z ludźmi i racjonalnie podchodzi do podziałów międzyludzkich,
- rozumie potrzebę dialogu i stosuje tę formę w życiu,
- przestrzega granic tolerancji.

13.3. Odcienie miłości

Czas realizacji: 9 godzin lekcyjnych

Treści nauczania

- piramida potrzeb według Abrahama Masłowa,
- znaczenie uczuć w życiu człowieka,
- rozwój uczuciowy i jego zaburzenia,
- uczucia negatywne a higiena psychiczna,
- rodzaje potrzeb i ich hierarchizacja,
- uczucia nieuświadomione według psychoanalizy, działanie wyparcia i racjonalizacji,
- miłość rodzinna, chrześcijańska, erotyczna oraz przyjaźń,
- istota miłości chrześcijańskiej,
- seks – erotyzm – miłość,
- odpowiedzialność w życiu płciowym,
- rodzina jako przedmiot analizy i cel działania.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- omawia aspekt emocjonalny (uczuciowo-dążeńiowy) aktywności człowieka,
- rozróżnia cechy procesów emocjonalnych i typy oraz źródła konfliktów wewnętrznych,
- przedstawia definicję rozwoju uczuciowego i jego zaburzenia,
- omawia piramidę potrzeb według A. Masłowa,
- omawia mechanizmy nieświadomości, w tym wyparcie i racjonalizację,
- rozróżnia i charakteryzuje rodzaje miłości, takie jak miłość rodzinna, chrześcijańska, erotyczna oraz przyjaźń,
- charakteryzuje istotę miłości chrześcijańskiej,
- hierarchizuje wartości związane ze związkami erotycznymi,
- wskazuje elementy pozytywne i negatywne w kształtowaniu się rodziny.

Umiejętności

Uczeń:

- podaje przykłady uczuć negatywnych i pozytywnych, a także omawia ich wpływ na postępowanie człowieka,
- przedstawia na przykładach działanie mechanizmów wyparcia i racjonalizacji,
- rozróżnia pojęcia seksu, erotyzmu i miłości, omawia ich znaczenie na przykładach,
- analizuje i omawia znaczenie odpowiedzialności w życiu płciowym.

Wychowanie

Uczeń:

- docenia znaczenie uczuć w życiu wewnętrznym i działalności człowieka,
- stara się pracować nad rozwijaniem swoich pozytywnych uczuć,
- traktuje z szacunkiem i zrozumieniem sferę seksualności człowieka,
- uznaje ogromną odpowiedzialność człowieka za działania w sferze erotyki i prezentuje postawę odpowiedzialną, sytuując w jej centrum godność człowieka,
- szanuje godność ludzi o różnych orientacjach seksualnych, z zachowaniem krytycyzmu wobec poniżania własnej godności, krzywdzenia innych oraz zachowań patologicznych,
- rozumie, że rodzina jest jedną z najważniejszych wartości w życiu człowieka,
- pielęgnuje na co dzień wartości związane z rodziną oraz z miłością,
- przyjmuje postawę krytyczną wobec hedonistycznych tendencji we współczesnej kulturze.

14. Dobrze żyć i dobrze się mieć

14.1. Dylematy etyczne

Czas realizacji: 9 godzin lekcyjnych

Treści nauczania

- kontrowersyjne sytuacje życiowe i związane z nimi dylematy etyczne,
- rozważenie z perspektywy różnych stanowisk etycznych zagadnień: eutanazji, przerywania ciąży, kary śmierci, seksu przedmałżeńskiego, adopcji dziecka przez parę homoseksualną, cenzury brutalności w środkach masowej informacji, zgody na udostępnianie osobom pełnoletnim narkotyków miękkich, bezpłatności studiów wyższych.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- określa istotę dylematu etycznego,
- definiuje eutanazję i ortotanazję (przerwanie życia i niepodtrzymywanie życia na żądanie chorego),
- podaje różnorodne przykłady trudnych sytuacji życiowych i związanych z nimi dylematów etycznych.

Umiejętności

Uczeń:

- omawia wybrane stanowiska etyczne, takie jak: utilitaryzm, formalizm, etyka aksjologiczna,
- przedstawia argumenty związane z dylematami występującymi w trudnych sytuacjach (eutanazja, przerywanie ciąży, kara śmierci, seks przedmałżeński, adopcja dziecka przez parę homoseksualną, cenzura brutalności w środkach masowej informacji, zgoda na udostępnianie osobom pełnoletnim narkotyków miękkich, bezpłatność studiów wyższych).

Wychowanie

Uczeń:

- zajmuje przemyślane stanowisko wobec sytuacji niejednoznacznych moralnie, biorąc pod uwagę różne poglądy etyczne,
- kieruje się rozsądkiem przy podejmowaniu decyzji, nie przyjmuje bezmyślnie opinii innych osób,
- szanuje innych ludzi, zachowując jednocześnie krytycyzm wobec niewłaściwych moralnie postaw,

- stara się rozważać konsekwencje decyzji w sytuacjach konfliktowych,
- stara się być tolerancyjny i współczujący dla ludzi w trudnych sytuacjach życiowych,
- uznaje życie ludzkie za wartość najwyższą i je chroni,
- w swoich decyzjach i wyborach stawia w centrum godność człowieka.

14.2. Etyka a role społeczne

Czas realizacji: 3 godziny lekcyjne

Treści nauczania

- etyka życia szkolnego jako poszukiwanie wspólnego dobra,
- etyka zawodowa realizacją etyki ogólnej w danym obszarze życia,
- etyka zawodowa lekarza i nauczyciela.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- wyjaśnia pojęcie etyki zawodowej,
- omawia etykę zawodową jako zastosowanie etyki ogólnej na konkretnym obszarze rzeczywistości społecznej,
- podaje przykłady głównych zasad etyki zawodowej lekarza i nauczyciela.

Umiejętności

Uczeń:

- analizuje realne przeszkody w nawiązaniu dialogu między uczniem a nauczycielem,
- rozpoznaje mechanizm traktowania nauczyciela przez ucznia i ucznia przez nauczyciela jako obcych sobie, nierozumiejących się i niebudzących moralnego uszanowania,
- potrafi omówić wspólnotę uczuć oraz kwestię godności ucznia i nauczyciela.

Wychowanie

Uczeń:

- przestrzega zasad obowiązujących w środowisku, w którym się znajduje (np. w społeczności szkolnej),
- szanuje nauczycieli oraz kolegów i koleżanki,
- stara się wyjaśniać nieporozumienia przez kulturalną rozmowę,
- docenia znaczenie uregulowań obyczajowych i prawnych dla jednostki i społeczeństwa,
- szanuje prawo i go przestrzega.

14.3. W poszukiwaniu szczęścia

Czas realizacji: 7 godzin lekcyjnych

Treści nauczania

- przyjemność, zadowolenie, szczęście,
- definiowanie mądrości i głupoty,
- rodzaje mądrości,
- sens życia a cele życiowe,
- rodzaje szczęścia,
- problem tożsamości osobowej,
- rodzinne, narodowe i kulturowe korzenie osoby,
- rozsądek i rozumność wobec zła,
- obowiązek, sumienie i spokój wewnętrzny,
- mądrość jako pogodzenie moralnego dobra i powodzenia osobistego.

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- rozróżnia i hierarchizuje przyjemność, zadowolenie i szczęście,
- rozróżnia szczęście krótko- i długotrwałe,
- wskazuje różne pojęcia szczęścia,
- hierarchizuje cele życiowe,
- wskazuje wyróżniki tożsamości osobowej.

Umiejętności

Uczeń:

- charakteryzuje różne postawy wobec zła,
- potrafi analizować pojęcia mądrości i głupoty,
- rozważa problem sensu życia,
- analizuje na przykładach związku między działaniem sumienia a stanem szczęśliwości,
- rozróżnia rozsądek i mądrość oraz podaje ich przykłady z życia codziennego.

Wychowanie

Uczeń:

- uznaje za możliwe racjonalne poszukiwanie szczęścia,
- zdaje sobie sprawę z ograniczeń w zakresie poszukiwania szczęścia,
- umie dostrzec w życiu codziennym różnorodne możliwości dające szczęście,
- stawia sobie mądre cele w życiu i stara się konsekwentnie do nich dążyć,
- własne cele realizuje tak, aby nie ranić innych osób,
- potrafi korzystać z dorobku intelektualnego przeszłości,
- stara się rozwijać w kierunku dobrego spełniania ról rodzinnych i społecznych.

14.4. Refleksja etyczna wobec dni szczególnych

Czas realizacji: 3 godziny lekcyjne

Treści nauczania

- dzień Wszystkich Świętych (waga śmierci w życiu człowieka, cmentarz jako wartość dla żywych, dojrzewanie do cudzego umierania),
- wigilia Bożego Narodzenia (sacrum jako wartość dla wierzących i niewierzących, życzenia wigilijne symbolem wolnej woli podmiotu moralnego, przekraczanie tego, co dzieli od bliźnich),
- Dzień Kobiet (analiza sensu męskości i kobiecości, dyskusja nad stereotypami, usuwanie podziałów niosących zło).

Osiągnięcia ucznia

Wiadomości

Uczeń:

- opisuje różne uczucia i przekonania współcześnie wiążące się ze śmiercią osoby krewnej bądź znajomej,
- opisuje różne postawy wobec śmierci występujące w cywilizacji,
- opisuje uczuciowe mechanizmy związane ze składaniem życzeń wigilijnych,
- opisuje stereotypy dotyczące męskości i kobiecości.

Umiejętności

Uczeń:

- potrafi wykorzystać wydarzenia i rytuały społeczne jako okazję do refleksji,
- umie skomentować etyczny wymiar wigilii Bożego Narodzenia,

- zauważa aksjologiczne konsekwencje funkcjonowania stereotypów na temat męskości i kobiecości,
- analizuje sens płci męskiej i żeńskiej.

Wychowanie

Uczeń:

- umie docenić ważność symboli kultury,
- szanuje tradycję jako dobro kultury,
- krytycznie ocenia kierowanie się stereotypami w życiu,
- stara się opierać relacje z innymi ludźmi na wzajemnym szacunku i tolerancji.

W trzyletnim cyklu kształcenia nauczyciel ma do dyspozycji 198 godzin lekcyjnych. W niniejszym programie uwzględniono 160 jednostek. Pozostałe godziny nauczyciel powinien zagospodarować według swojego uznania oraz potrzeb danej klasy. Może je poświęcić na przykład na omawianie wydarzeń społecznych lub szkolnych albo zaplanować lekcje odpowiadające konkretnym oczekiwaniom uczniów.

VI. Procedury osiągania celów

Istnieje niebezpieczeństwo, że nauczanie etyki może się spotkać z lekceważeniem z powodu uznawania tego przedmiotu za nietypowy i archaiczny. Zadaniem nauczyciela jest więc wskazać istotne związki tej dziedziny z życiem codziennym oraz osobistymi przekonaniami.

Podstawowym celem edukacji etycznej według niniejszego programu jest powiązanie pojęć i twierdzeń teoretycznych z życiową praktyką. Dlatego realizacja programu została oparta na licznych przykładach: historycznych, z życia codziennego, wreszcie na przykładach z dorobku kulturalnego ludzkości. Sytuacje te w większości wypadków stanowić powinny punkt wyjścia procesu dydaktycznego. Wskazane jest, aby nauczyciel nawiązywał do sytuacji kontrowersyjnych, w tym dylematów etycznych wymagających dokonania wyboru. Warto podczas zajęć odwoływać się do aktualnych wydarzeń z życia społeczności szkolnej, kraju i świata. Niezwykle ważne jest (w miarę kompetencji prowadzącego) nieunikanie sytuacji drażliwych i tematów kontrowersyjnych.

Nauczyciel powinien kłaść duży nacisk na uświadomienie i artykulację osobistych odczuć i przekonań uczestników zajęć. Ważne w tym kontekście (żeby nie powiedzieć – elementarne) jest stosowanie na lekcjach różnorodnych **metod aktywnych**, które ułatwią angażowanie się uczniów w rozstrzyganie omawianych problemów etycznych. Jedną z metod niewątpliwie najbardziej przydatnych i najczęściej wykorzystywanych w nauczaniu etyki jest analiza przykładów. Jej optymalny wariant, w dydaktyce nazywany studium przypadku, polega na przedstawieniu sytuacji realnej lub hipotetycznej i może być stosowany w omawianiu niemal każdego zagadnienia. Metoda ta sprzyja uaktywnianiu uczniów. Stosowana tu zasada pogładowości ułatwi uczniom emocjonalne i indywidualne podejście do omawianej sytuacji, a w wypadku problemów etycznych znalezienie właściwego rozwiązania. Studium przypadku warto także łączyć z metodą „**burzy mózgów**”.

W nauczaniu etyki równie ważną rolę odgrywa stosowanie różnych odmian dyskusji (m.in. dyskusja panelowa, punktowa, analiza argumentów oraz metaplan). Kształtują one u uczniów zarówno postawę krytycyzmu, jak i tolerancję wobec poglądów innych ludzi. Istotną kształcącą funkcją tych metod jest także doskonalenie umiejętności precyzyjnego wyrażania opinii oraz kulturalnego prezentowania swoich poglądów. Tę metodę z pewnością warto stosować na lekcjach, na których są omawiane szczególnie trudne, kontrowersyjne zagadnienia (np. relatywizm moralny, moralność w cywilizacji konsumpcyjnej, tolerancja).

Wśród metod decyzyjnych niezwykle cenne w nauczaniu etyki wydają się być takie metody, jak **drzewo decyzyjne** oraz **analiza SWOT**. Doskonałą one u uczniów umiejętność rozpatrywania możliwych sposobów rozwiązywania problemów oraz etycznego rozstrzygnięcia omawianych zagadnień.

Aby uatrakcyjnić zajęcia, co jakiś czas nauczyciel powinien także wykorzystywać **gry dydaktyczne** i **techniki dramowe**, takie jak **inscenizacje** lub **wchodzenie w rolę**. Budowane w ten sposób napięcie emocjonalne ułatwia utrwalanie omawianych treści i pokazuje uczniom wagę poruszanych problemów etycznych. Ciekawe rezultaty daje także wykorzystywanie na lekcjach **plastycznych technik dramowych**, które dodatkowo rozwijają kreatywność. Uczniowie mogą na przykład przygotować w domu plakat na temat wagi ochrony ludzkiego życia, jako najwyższego dobra. Prezentacja takich plakatów na forum klasy pozwoli skonfrontować pomysły uczniów oraz utrwali właściwe postawy.

Przykłady aktywnych metod nauczania, zwłaszcza w wypadku etyki, można by mnożyć. Ich zastosowanie należy w dużej mierze od inwencji nauczyciela oraz predyspozycji uczniów i ich zainteresowań. W nauczaniu tego przedmiotu niewątpliwie ważne jest unikanie dominacji wiedzy teoretycznej z zakresu etyki normatywnej i opisowej na rzecz stosowania tej wiedzy w opisie ludzkiego doświadczenia. Postuluje się tutaj częste nawiązywanie do rzeczywistości społecznej i osobistej oraz wykorzystywanie różnych dzieł kultury literackiej, muzycznej, plastycznej i filmowej. Dla efektywnego tworzenia wspólnoty dociekającej niezwykle ważne jest też kształcenie młodzieży w prowadzeniu niekonfrontacyjnych dyskusji oraz kształcenie asertywnych i tolerancyjnych postaw.

Podczas realizacji zajęć nauczyciel powinien kłaść duży nacisk na to, aby uczeń werbalizował swoje wrażenia i przekonania związane z dobrem i złem. Trzeba dążyć do kształtowania samoświadomości i autorefleksji etycznej. Dlatego warto rozwijać u ucznia umiejętność artykulacji przeżyć i przekonań równie mocno, jak znajomość pojęć i twierdzeń formalnych.

Koniecznym elementem edukacji etycznej jest językowe określanie rzeczywistości moralnej. Należy wspierać definiowanie elementów doświadczenia etycznego i poszukiwać z uczniami coraz doskonalszych określeń.

Do ważnych elementów rozwoju edukacyjnego ucznia należą prace pisemne. Postulowane są ich następujące rodzaje:

- analiza tekstu,
- esej,
- refleksja nad problemem,
- referat,
- test wiedzy i umiejętności filozoficznych.

Do celów tych prac zalicza się:

- poznawanie fragmentów dzieł z filozofii i innych dziedzin, dające wzbogacenie wiedzy i refleksji ucznia;
- rozwijanie umiejętności czytania ze zrozumieniem i formułowania adekwatnych odpowiedzi;
- kształcenie umiejętności konstrukcji wypowiedzi i argumentowania, także opisu i analizy własnych przeżyć moralnych.

Koniecznym efektem realizacji programu jest krytycyzm. Zadawanie pytań, szukanie założeń i błędów rozumowania jest koniecznym elementem edukacji etycznej. Jednocześnie należy kłaść duży nacisk na zagrożenie skrajnym sceptycyzmem i relatywizmem moralnym. Uczenie etyki uczniów, z założenia podlegających procesowi wychowywania, nakłada na nauczyciela obowiązek zachowania równowagi między krytycyzmem a afirmacją. Oznacza to wymóg obiektywizmu i dystansu do prezentowanych racji. Jednocześnie konieczne jest ukazywanie praktycznych konsekwencji wyznawanych przekonań i reprezentowanych postaw moralnych. Trzeba przy tym kłaść nacisk na to, że nie wszystkie spory etyczne i sytuacje konfliktowe posiadają jednoznaczne i bezdyskusyjne rozwiązania. W takich wypadkach należy dążyć do maksymalnego wyjaśnienia uwarunkowań sporu i ukazania istoty jego nierozstrzygalności.

VII. Ogólne przewidywane osiągnięcia uczniów

W opisie przewidywanych osiągnięć szczególny nacisk jest położony na główny cel realizacji programu etyki, jakim jest postawa dojrzałości ucznia wobec dobra i zła, rozwijanie się w kierunku postawy rozumnej, wrażliwej i aktywnej. Ten cel ma pierwszeństwo przed znajomością teorii etycznej, która pełni tutaj rolę użytkową.

Po zrealizowaniu proponowanego programu absolwent liceum bądź technikum powinien:

- posiadać umiejętność dostrzegania dobra i zła w rzeczywistości, analizy zjawisk moralnych, samoobserwacji etycznej i pracy nad sobą;
- łączyć samodzielność obserwacji i rozumowania ze zdolnością współdziałania z innymi członkami społeczności;
- sprawnie podejmować zagadnienia związane z problematyką etyczną zarówno intelektualnie, jak i praktycznie;
- znać i poprawnie stosować pojęcia z zakresu etyki normatywnej i opisowej;
- znać podstawowe poglądy etyki filozoficznej oraz umieć je zastosować do analizy i oceny faktów życia współczesnego zarówno w życiu codziennym, jak i w dyskusjach na tematy etyczne;
- umieć analizować etyczne aspekty ludzkiego postępowania oraz trafnie oceniać wydarzenia z etycznego punktu widzenia;
- umieć czytać i analizować zarówno filozoficzne teksty związane z moralnością, jak i etyczne treści zawarte w literaturze pięknej oraz publicystyce;
- umieć korzystać z historycznego dorobku etyki oraz jej współczesnych osiągnięć dla własnego rozwoju i pozytywnego wpływania na otoczenie;
- rozpoznawać przekonania występujące w życiu codziennym oraz w teoretycznych dyskusjach;
- rozumieć, szanować, ale też potrafić racjonalnie krytykować cudze przekonania;
- umieć bronić własnych przekonań;
- prezentować postawę moralną na wysokim poziomie.

Łatwo zauważyć związki nauczania etyki z rolą wychowawczą szkoły. Realizacja programu ułatwi kształtowanie wrażliwości moralnej i odpowiedzialności. Zadaniem wychowawczym szkoły w trakcie edukacji etycznej jest kształtowanie u uczniów postawy tolerancji i szacunku dla wartości wysokich, a w szczególności godności człowieka. Realizacja programu będzie sprzyjać samowychowaniu uczniów i uodparnianiu ich na demoralizujące działania patologii społecznych. Uczeń powinien rozumieć i rozpoznawać przyczyny i skutki subiektywizmu i relatywizmu etycznego, a także umieć ocenić wynikające z takich postaw zagrożenia. Powinien umieć wiązać te poglądy z praktyką dokonywania czynów niemoralnych i przestępczych. Powinien szanować prawo i umieć je uzasadniać.

Rolą edukacji etycznej jest sprzyjanie rozwijaniu postawy altruistycznej, szanowaniu godności innych, tolerancji, a jednocześnie sprzeciwianiu się złu moralnemu. Absolwent powinien przejawiać postawę asertywną, bronić własnej godności i rozwijać poczucie własnej wartości oraz postawę samokrytycyzmu.

Naczelnym celem proponowanego programu edukacji etycznej jest kształtowanie samodzielnego podmiotu moralnego potrafiącego uczestniczyć w tworzeniu społeczeństwa obywatelskiego.

Z powodu specyficznych warunków nauczania etyki w szkole średniej trzeba się liczyć z trudnością pełnej realizacji zamierzonych celów. Właśnie z tego względu nie stanowią one zamkniętego układu wymagającego pełnej realizacji. Jednak nawet częściowa realizacja programu będzie użyteczna dla rozwoju uczniów.

VIII. Metody oceniania osiągnięć ucznia

Ocenianie na lekcjach etyki odbywa się w specyficznych warunkach. Wynika to z dobrowoli uczestnictwa w przedmiocie, jego ideologicznego kontekstu oraz ze specyficznych kompetencji, które nabywają uczestnicy zajęć. Ponieważ część tych kompetencji (np. wrażliwość etyczna, dojrzałość moralna) trudno poddać ocenie, a znajomość teorii i pojęć nie jest głównym celem edukacji etycznej, ocenianie powinno pełnić głównie rolę motywującą i informacyjną, a mniej różnicującą czy selekcyjną.

Podczas oceniania nauczyciel powinien unikać zróżnicowania stopni szkolnych ze względu na poglądy. Można poddać ocenie:

- sprawność uczniów w opisywaniu i ocenie rzeczywistości,
- znajomość pojęć i teorii etycznych,
- umiejętność rozpoznawania w wypowiedziach i czynach ludzkich założeń i poglądów moralnych.

Istotnym elementem jest ocena prac pisemnych: analiz tekstów, esejów i rozprawek. Przy ocenianiu tych prac, a także wypowiedzi ustnych należy uwzględniać następujące aspekty:

- precyzję i jasność wypowiedzi,
- poprawność językową,
- samodzielność myślenia,
- znajomość pojęć i adekwatność ich stosowania,
- stosowaną argumentację.

Ważnym elementem podlegającym ocenianiu jest umiejętność dostrzegania etycznego wymiaru rzeczywistości: charakteryzowania wartości i ich hierarchii, moralnej winy i zasługi. Wskazane jest pozytywne ocenianie zaangażowania w etyczną analizę wydarzeń współczesnych.

Należy poddawać ocenie aktywność na zajęciach. Biorąc pod uwagę różne zahamowania przed publicznym zabieraniem głosu, warto stwarzać inne możliwości wypowiedzi uczestników (np. w formie pisemnej) i je premiować. Duże znaczenie w ocenianiu ma samodzielna aktywność poznawcza ucznia: czytanie dodatkowych lektur oraz uczestnictwo w Olimpiadzie Filozoficznej i innych konkursach filozoficznych.

Wystawianie stopni szkolnych z etyki (mimo marginalizowania tego przedmiotu w szkołach) nie jest dla nauczyciela zadaniem łatwym. W związku z tym warto, oprócz przywołanych wyżej wytycznych, przyjąć także ogólne kryteria oceny, uwzględniając jednak założenie o primacie postawy ucznia nad opanowaniem przez niego konkretnej wiedzy przedmiotowej.

Ocenę celującą otrzymuje uczeń, który uczestniczy w różnych konkursach filozoficznych (w tym w Olimpiadzie Filozoficznej) i osiąga w nich sukcesy. Uczeń ten uzupełnia swoją wiedzę na temat etyki o dodatkowe lektury. Angażuje się w podejmowane na lekcjach dyskusje i dociekliwie rozstrzyga omawiane problemy natury etycznej.

Ocenę bardzo dobrą uzyskuje uczeń, który aktywnie uczestniczy w pracy na lekcjach, chętnie wypowiada swoje zdanie na temat poruszanych zagadnień. Ponadto przyswoił podawaną na zajęciach wiedzę w stopniu bardzo dobrym i potrafi ją twórczo wykorzystywać na potrzeby analizy konkretnych problemów etycznych. Bierze także udział w olimpiadach i konkursach filozoficznych.

Ocenę dobrą otrzymuje uczeń, który ma pewne braki w wiedzy, ale jego postawa i zaangażowanie na lekcjach są znaczące. Chętnie bierze on udział w dyskusjach i podejmuje próby rozstrzygnięcia problemów etycznych.

Ocenę dostateczną otrzymuje uczeń, który fragmentarycznie opanował omawiany materiał. Nie wykazuje ponadto aktywności na lekcji, a w dyskusjach uczestniczy tylko na wyraźne polecenie nauczyciela.

Ocenę dopuszczającą otrzymuje uczeń, który tylko biernie uczestniczy w zajęciach. Nie opanował on wystarczająco omawianych zagadnień, a wypowiedzanie się na temat problemów etycznych sprawia mu znaczne trudności.

Ocenę niedostateczną należy wystawić uczniowi, który nie wykazuje żadnego zainteresowania omawianymi na zajęciach zagadnieniami oraz nie opanował w stopniu elementarnym wiedzy przedmiotowej.

IX. Bibliografia

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 26 II 2002 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, załącznik nr 4, Dz. U. Nr 51, poz. 458.

- V. J. Bourke, *Historia etyki*, przeł. A. Biatek, Toruń 1994.
- Z. J. Czarnecki, *Świat, człowiek, wartości. Wybór tekstów filozoficznych dla szkół średnich*, Warszawa 1988.
- H. Elzenberg, *Pisma aksjologiczne*, Lublin 2002.
- H. Elzenberg, *Pisma etyczne*, Lublin 2001.
- J. Filek, *Filozofia jako etyka*, Kraków 2001.
- J. Filek, *Filozofia odpowiedzialności XX wieku*, Kraków 2005.
- E. Fromm, *O sztuce miłości*, przeł. A. Bogdański, Warszawa 1976.
- T. Gadacz (wyb.), *Wypisy z ksiąg filozoficznych, tomy różne*, Kraków 1995–1997.
- J. Galarowicz, *Na ścieżkach prawdy. Wprowadzenie do filozofii*, Kraków 1995.
- J. Galarowicz, *Powołani do odpowiedzialności. Elementarz etyczny*, Kraków 1995.
- J. Galarowicz, *W drodze do etyki odpowiedzialności, t. I: Fenomenologiczna etyka wartości*, Kraków 1997.
- J. Hołówka, *Etyka w działaniu*, Warszawa 2001.
- Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis splendor*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 2005.
- W. Kalita (red.), *Etyka. Antologia tekstów*, Wrocław 1995.
- I. Krońska, *Sokrates*, Warszawa 1989.
- A. Kwiatek, M. Worwąg, *Podróż po historii filozofii, części: Starożytność, Od Augustyna do Kanta, Dwa wieki krytyki*, Warszawa 1997 i wydania następne.
- I. Lazari-Pawłowska (red.), *Metaetyka*, Warszawa 1975.
- C. S. Lewis, *Cztery miłości*, przeł. M. Wańkiewiczowa, Warszawa 1973.
- B. Markiewicz (red.), *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, Warszawa 1987.
- M. Ossowska, *Motywy postępowania*, Warszawa 2002.
- M. Ossowska, *Podstawy nauki o moralności*, Warszawa 1994.
- A. Podsiad, *Słownik terminów i pojęć filozoficznych*, Warszawa 2000.
- J. Powell, *Jak kochać i być kochanym*, przeł. T. Smiatacz, Pelplin 1992.
- M. Scheler, *Resentyment a moralność*, przeł. J. Garewicz, Warszawa 1977.
- P. Singer (red.), *Przewodnik po etyce*, Warszawa 1998.
- B. Suchodolski, *Kim jest człowiek?*, Warszawa 1974.
- M. Środa (red.), *O wartościach, normach i problemach moralnych*, Warszawa 1994.
- W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, Warszawa 1958.
- J. Tischner, *Myślenie według wartości*, Kraków 1984.
- J. Tischner, J. A. Kłoczowski, *Wobec wartości*, Poznań 2001.
- P. Vardy, P. Grosch, *Etyka*, przeł. J. Łoziński, Poznań 1995.
- C. Wodziński, *Filozofia jako sztuka myślenia. Zachęta dla licealistów*, Warszawa 2000.
- K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 1982.
- K. Wojtyła, *Wykłady lubelskie. III Człowiek i odpowiedzialność*, Lublin 1986.

